

פרקים יז-יח: פסל מיכה

ו בַּיָּמִים הָהֵם אֵין מֶלֶךְ בְּיִשְׂרָאֵל אִישׁ הַיָּשָׁר בְּעֵינָיו יַעֲשֶׂה :

פסוק זה מופיע בפרקים יז-כ"א ארבע פעמים: יז, ו; יח, א; יט, א; כא, ה. נוכל לומר שהוא מהווה פסוק מנחה. לכאורה, בראשית הפסוק מתואר מצב, שקשה להכריע אם הוא מביע התייחסות חיובית או שלילית. הקורא לא יודע מה כוונת הכתוב: האם המצב שבו אין מלך בישראל הוא טוב או רע? אולם המחצית השניה של הפסוק, המילים "איש הישר בעיניו יעשה" מלמדות אחרת: אין סמכות ואין מרות על הציבור, ולכן אין סדרים קבועים ומתוקנים. "איש הישר בעיניו יעשה": לפיכך היו יכולים להתרחש כל המעשים החריגים שזכרו.

שאלות המכוונות את הלמידה:

- כיצד נוכל לתאר את המצב הרוחני ואת המצב החברתי בעם ישראל, מתוך התמונה שמציירים פרקים אלו?
- הכתוב עושה שימוש באירוניה: מהי האירוניה, ומה מטרת השימוש בה?
- מהם הלקחים והמסרים של פרשת פסל מיכה לדורנו?

העמקה: מהו המיקום הכרונולוגי של פרקים יז-כא בתוך הספר?

מן הנקודות שיובאו להלן מתברר שהתקופה שבה התרחשו מעשים אלו היתה תחילת תקופת השופטים:

1. "שבט הדני מבקש לו נחלה" (י"ח, א), כלומר תהליך ההתנחלות עדיין לא הסתיים.
2. פנחס בן אלעזר שימש כהן גדול, ושאל באורים ובתומים בפרשת מלחמת ישראל בשבט בנימין (כ, כח).
3. על-פי מסורת חז"ל היה הנער הלוי נכדו של משה.

מן העובדה ששמואל כתב פרשה זו בסוף הספר ולא ציין במפורש את זמנם של המאורעות אולי נוכל ללמוד כי שלוש התופעות הללו לא היו מקרה השייך לזמן מסויים דווקא. בתקופת השופטים התרחש תהליך שאירועים אלו היו תוצאותיו הבלתי נמנעות.

פרק יז

"וַיַּעֲשֶׂהוּ פֶסֶל וּמִסְכָּה וַיְהִי בְּבֵית מִיכָהוּ" (פסוק ד)

פרשת פסל מיכה משקפת את ההדרדרות הרוחנית של עם ישראל:

- מיכה החזיר לאימו כסף שהוא גנב ממנה (כנראה מפחד קללתה- "וְאַתָּה אֵלִית")
- תגובת האם: בְּרוּךְ בְּנֵי לֵה" - האם בירכה את בנה בשם ה'. (התחושה של הלומד כאן היא טובה: הגניבה הושבה והאם מודה לה!).
- כאן מתרחש מפנה מפתיע: אם מיכה הקדישה את הכסף לה' - כדי "לַעֲשׂוֹת פֶּסֶל וּמִסְכָּה!". מיכה סירב לקחת את הכסף, אולם אמו הוציאה לפועל את כוונתה.

העמקה

נבחין בפער בין הסכום הראשוני - "אֶלֶף-וּמֵאָה הַכֶּסֶף", לבין הסכום שניתן לצורף: "מֵאֲתַיִם כֶּסֶף". הרד"ק והמצודות סוברים, כי בתשע מאות כסף עשתה האם את הפסל, ומאתיים היו שכר הצורף; לדעת המלבי"ם מיכה ניסה להניא את אמו

מן המעשה, לכן השתמשה רק במאתיים. לדעת ר"י אברבנאל האם לקחה תשע מאות כסף לעצמה, ואולי אפשר לומר שההתלהבות וההחלטיות בזמן הנדר, כשהכסף לא היו בידה, פגו כאשר הכסף הושב אליה, והיא היתה צריכה למסור אותו. לפי פירוש זה, האישה עצמה מעלה בכסף.

"שָׁבָה עִמָּדִי וְהִיָּה-לִי לְאֵב וּלְכֶהֱן" (פסוק י')

מיכה, האיש מהר אפריים, מינה את אחד מבניו (הישראלי) להיות לו לכהן. אך כאשר הזדמן לביתו נער לוי, הוא ביקש ממנו שיהיה לו לאב¹ ולכהן. מיכה מינה את הנער לפטרונו הרוחני, אך הכתוב מעיד, שבפועל הפך מיכה לפטרונו של הנער. החלוקה המקובלת בעם ישראל בין ישראל, לוויים וכהנים מטושטשת: הישראלי הופך לכהן, ואח"כ הלוי הופך לכהן. הכתוב מדגיש שטטוש זה באמצעות המילים "כהן" ו"לוי" המופיעות עשר פעמים בפרקנו, ועל-ידי התיאור של דרך קבלת תפקיד הכהן.

לתואר "כהן" שני מובנים: 1. אדם שמוצאו מאהרון הכהן, 2. משמש בקודש. מיכה התעלם מהמובן הראשון, והתייחס לכהונה כתפקיד בלבד. בכך הוא מבטל את ההכרעה של התורה מי ראוי לשרת בכהונה. הפיכת הכהונה לתפקיד בלבד מעידה על ההתדרדרות בסיפור.

וְאֵנֹכִי אֶתְּוֹ-לָךְ עֲשֵׂרֶת כֶּסֶף לְיָמִים וְעַרְךָ בְּגָדִים וּמְחִינָךְ (פסוק י')

מינוי הנער הלוי לכהן, שהיה אמור להיות עניין שמהותו רוחנית, מוצג כעסקה שמרכזה מחוייבות כלכלית. העובדה שהיחסים בין מיכה לבין הנער הם יחסי "קח תן", מודגשת בפסוק י וביתר תוקף בפסוק יג: "וַיֹּאמֶר מִיכָה עֲתָה יָדַעְתִּי כִּי-יִטִּיב ה' לִי כִּי הָיָה-לִי הַלְוִי לְכֶהֱן". התפיסה האלילית רואה את האלים ככוחות הכפופים למערכת חוקים עליונה. לאדם יש אפשרות להשפיע במעשיו על האלים, ולגרום להם שייטיבו לו על ידי טקסים שהוא עורך להם ועל ידי מתנות שהוא נותן להם. כלומר, יחסי "קח ותן" עומדים בבסיס התפיסה האלילית, שאינה מנתקת בין אלוקים לעולם. לכן בכל מקום שנמצא בעבודת אלוקים חשבון של רווח והפסד, כלומר שתועלת האדם נמצאת במרכז, צפוי קלקול גדול עד כדי עבודה זרה (אם התלמידים למדו בכיתות ה-ו שמואל א', נוכל להשוות: שמואל א', ב', יב-י, ושם ט"ו, כ"ב).

הנחיה:

1. נוכל לברר עם התלמידים את המושג "אירוניה" ("לגלוג קל ומוסתר כלשהו", אבן שושן). התלמידים יוכלו לזהות את האירוניה שבפרק, ובהמשך הלמידה למצוא את האירוניה גם בפרק י"ח.
2. נבחין בתהליך, שבו עבודת ה' הופכת להיות עבודה זרה: מתפיסה שבה הקורבן או המקדש מהווים אמצעי לתיקון רוחני של האדם, לתפיסה שבה הקורבנות או המקדש הם תחליף לתיקון רוחני.
3. נדגיש את התהליך המתמשך: עם ישראל לא הידרדר לעבודה זרה בבת אחת, כפי שגם בחייו הפרטיים של האדם הידרדרות רוחנית היא תהליך, ולא כישלון חד פעמי.

פרק יח

בפרק י"ז פגשנו שלוש דמויות: את מיכה, את אימו ואת הנער הלוי. ראינו, כיצד שלושם מאמינים בקב"ה, אך אמונתם מערבת בתוכה עבודה זרה. פרק י"ח מלמד אותנו, שטטוש מושגי האמונה לא היה נחלתן של שלוש דמויות מקריות בלבד, אלא שציבור גדול משבט דן הסתבך בשיתוף של עבודה זרה עם עבודת ה'.

¹ להבנת הביטוי "לאב", נוכל לעיין בבראשית מ"ה, ח, בדברי יוסף לאחיו: "וישימני לאב לפרעה": ראב"ע שם מסביר, ש"אב" פירושו "מורה". רש"י מפרש: "לאב-לחבר ולפטרונו".

מסגרת הסיפור של פרק י"ח היא מעבר בני דן צפונה כדי לכבוש את ליש, אך תוכנו העיקרי של הפרק הוא הקמת המרכז הרוחני של המתנחלים בעיר הזו. עשרים פסוקים מתוך שלושים ואחד הפסוקים בפרק י"ח עוסקים במעבר הנער הלוי ותשמישי הפולחן שלו מבית מיכה לליש. מכאן נוכל להסיק, שכאשר כתב שמואל שני פרקים אלו הוא ביקש להציב במרכז התיאור את התהליך הרוחני שהתרחש באותה תקופה.

רקע גיאוגרפי- היסטורי

תיאור נחלתו של שבט דן מופיע ביהושע י"ט, מ-מח. רשימת הערים שם מלמדת אותנו שהגורל שהפיל יהושע הועיד לשבט דן נחלה שכללה שני איזורים גיאוגרפיים: האחד כולל את שפלת ההר (המכונה היום "שפלת יהודה") ואת איזור צרעה ואשתאול, בית שמש ושעלבים, והשני כולל את האיזור המכונה כיום "גוש דן". מתעוררת השאלה, מה הביא את שבט דן לצפון הארץ.

ביהושע יט, מז כבר נזכר גם כיבוש לשם, היא ליש, ועל האמור "ויצא גבול בני דן מהם..." מעיר רש"י: "ועוד נפל להם גורל במקום אחר". כלומר, ההתיישבות של בני דן בצפון הארץ לא היתה מקרית, בני דן לא לקחו לעצמם נחלה נוספת על דעת עצמם. ליש היתה מיועדת להם על פי הגורל. הידיעה על כיבוש לשם בספר יהושע הוקדמה, אף שמבחינה הסטורית אירע הכיבוש רק בתקופת השופטים, ככל הנראה כדי לכלול גם את נחלת דן הצפונית בחלוקת נחלות ישראל לשבטים (על פי פרופ' קיל, פירוש דעת מקרא).

פסוק ז' מתאר את המרגלים משבט דן ההולכים ישר לליש, ופסוק ט' מתאר את עדותם לפני שולחיהם: "ראינו את הארץ והנה טובה מאד" (הארץ הידועה). מעיר על כך יהודה קיל (דעת מקרא ליהושע יט, מז, וכן שם בהערה 190), שאם לא נקבל את ההסבר, שליש נפלה בגורל שבט דן, כיצד נסביר שהשבטים השכנים הסכימו לכיבושה ללא כל התנגדות? (בדן נמצאים מקורות המים הטובים ביותר בצפון).

רמז נוסף לפירוש זה אפשר למצוא בברכת משה לשבט דן: "דן גור אריה יזנק מן הבשן" (דברים ל"ג כב). סיבה נוספת, ואולי העיקרית, לנדודי דן צפונה הייתה שהשכנים הדרומיים, הפלשתים, דחקו אותו והצרו את צעדיו, על כן חפשו בני השבט נחלה נוספת.

[להרחבה ולגישה נוספת, "נחלת דן" באנציקלופדיה יהודית דעת](#)

מִי-הִבְיָאֵךְ הַלֵּם וּמָה-אֵתָה עֲשֵׂה בְּזֶה וּמָה-לָּךְ פֶּה (פסוק ג')

על פי מסורת חז"ל, הנער הלוי היה נכדו של משה (בבא בתרא, ק"ט ע"ב). בפסוק ג' נאמר: "וְהִמָּה הִפְּיֵרוּ אֶת-קוֹל הַנֶּעֶר הַלְוִי". מילים אלו מאפשרות לנו להניח, שהנער הלוי היה דמות מוכרת ומפורסמת. מסורת חז"ל יוכלה להסביר זאת מעבר לכך, שלוש השאלות שבני דן שואלים אותו ("מי הביאך הלום? מה אתה עושה בזה? מה לך פה?") מביעות את תמיהתם על כך שדווקא הוא נמצא בית מיכה (הטענה הנסתרת היא: ברור שלא הגעת לכאן מרצונך, אין לאדם כמוך מה לעשות פה). כך מסביר את הדברים רש"י: "לא מזרעו של משה אתה, שנאמר בו 'אל תקרב הלום'?. העובדה שיהונתן בן גרשום הפך להיות כהן לפסל מיכה מעידה על ההידרדרות המהירה שהתרחשה מאז מותו של יהושע.

בשיחתו עם בני דן, הנער הלוי תיאר את הבסיס הכלכלי להתקשרות בין הנער הלוי למיכה: א. "כזה וכזה עשה לי מיכה", ב. "וישכרני". וכיוון שכך, "ואהי לו לכהן". פסוק י"ט מלמד אותנו, שהשיקול הכלכלי שכנע את הנער הלוי שעדיף להיות "כהן לשבט ולמשפחה" מאשר להיות "כהן לאיש אחד". וכך, מאותם שיקולים תועלתניים, המיר הנער הלוי את בית מיכה בשבט דן.

ההתרחשות שבה הפך הנער הלוי לכהן לשבט דן מתארת באירוניה רבה את ההידרדרות של כל המשתתפים בסיפור:

- בני דן, שהחליטו שהנער הלוי יעבור אליהם ויהי מה- "ועתה דעו מה תעשו" (יד)- הגיעו לבית מיכה, "וישאלו לו לשלום" (טו). אך הפסוק הבא מתאר את ה"שלום" נוסח בני דן: "ושש מאות איש חגורים כלי מלחמתם ניצבים פתח השער". (טז).

- בני דן עשו בתשמישי הקדושה של הנער הלוי כבשלהם לנוכח עיניו המשתאות. בתגובה על שאלת ה"כהן", "אביהם הרוחני" העתידי, "מה אתם עושים?" (יח), הם ענו לו ב"נימוס" הראוי: "החרש, שים ידך על פיך, ולך עמנו, והיה לנו לאב ולכהן" (יט), והם הוסיפו גם את הנימוק הכלכלי.
 - העסקה נחתמה בין שני הצדדים לשביעות רצונם, ובאורך פלא נשכח מיכה, פטרונו של הנער הלוי. גזילה לאור היום לא הטרידה איש.
 - מיכה רדף אחריהם, ובביטוי אירוני מאין כמוהו זעק: "את אלוהי אשר עשיתי לקחתם!" (כד).
 - בני דן ענו לו: "אל תשמע קולך עמנו, פן יפגעו בכם אנשים מרי נפש, ואספתה נפשך ונפש ביתך" (כה). ואכן, גזלנו ממך את אלוהיך אשר עשית, אך דע לך כי אנו נוכנים גם לרצוח כדי להשאירו בידינו. מיכה קיבל את הדין, וחזר לביתו.
 - בני דן כבשו את ליש והקימו מרכז רוחני סביב הפסל הנגזל, והכוהן המסור-יהונתן בן גרשום בן מנשה-עמד לשרתם, "והוא ובניו... עד יום גלות הארץ"² (לי).
- הלגלוג והאירוניה מהווים כאן נשק בידי שמואל במלחמתו נגד העבודה הזרה: התיאור מגחיק את ההתרחשות, ומציג את העיוות שבה.

[קישור ליחידת "פסל מיכה ומעבר בני דן", מתוך יחידת "קום והתהלך", נושא בחירה הנלמד בכיתות י-י"א](#)

לסיכום

לפני שנטלו בני דן את פסל מיכה, הוא שכן במקום ששמו היה "גרב". על כך מסופר בגמרא:

"מגרב לשילה שלושה מילין, והיה עשן המערכה ועשן פסל מיכה מתערבין זה בזה". (סנהדרין ק"ג, ע"ב).

דברי הגמרא מתארים בצורה פלסטית מצב שבו אור וחושך משמשים בערבוביה: עשן מזבח אשר בשילה ועשנו של פסל מיכה מתערבים זה בזה.

לעניין זה כיוון גם פרופ' אליצור באמרו ('דעת מקרא' לשופטים י"ז, ב) כי הכתוב מתאר את המשא ומתן שבין מיכה לאימו, משא ומתן שכרוכים בו הקדש וגנבה, ברכה וקללה, עבודת אלוקים ופסל מיכה, כדי להציג לפנינו את בלבול הדעות שהיה באותו הדור.

² שהוא יום בלתי ידוע בתקופת השופטים או בימי שמואל ובו נאלצו בני דן להימלט מעירם מאימת אויב כלשהו (על פי פירוש 'דעת מקרא').